

Blaženka Despot, Zagreb

Proizvodna snaga ideologije

Ivo Paić, **Proizvodnja ideologije. Prilog mišljenju prepreka samosvijesti**, Prosveta, Beograd, 1984.

U kritičnom vremenu kao što je naše, promišljanje pojma »ideologija« nezaobilazno je već stoga što se sam pojam ideologija iskazuje kao dvodimenzionalan u rascjepu na »fundamentalnu« i »operativnu« dimenziju. O »fundamentalnoj« dimenziji pojma ideologije vodi se debata između različitih spoznajnoteorijskih stanovišta o ishodištu i trajanju ideologije. Raspon se debata oko pojma i analize ideologije prostire od društveno znanstvenog izgrađivanja »End of Ideology«¹ do istraživanja mogućeg inventariziranja, obilježja, funkcija i struktura ideologija ka pojmu ideologije koji bi se obnovio i time učinio upotrebljivim kao metodički instrument. Ovakvo izrađivanje vrhuni u potrebi meta-teorijskog poimanje ideologije. Pri tome se, metateorija poima kao npr. »metascience«, kao disciplina, u smislu Gerarda Radnitzkyog – različite osnovne aksiome i teorijske koncepcije staviti u odnos u jednom području znanosti. Zapravo utemeljenje svake »fundamentalne« dimenzije ideologije, odnosno teorije ideologije i kritike ideologije jest u problemu odnosa povezivanja u temelju ležećeg odnosa pojma istine sa koncepcijom i istraživanjem ideologije. Time svaka »fundamentalna« dimenzija ideologije u izrađivanju teorije ideologije i kritike ideologije potpada pod spoznajnu teoriju. Imanentna kritika ideologije time pretpostavlja osim već tradicionalne sociologije spoznaje (Mannheim) novije teorije znanosti i spoznaje kao npr. Popper, Imre Lakatos, na području analize jezika posebno Charles Morris, Karl Otto-Apel, Luhmann sa funkcionalističkim pojmom istine. S druge strane: Daniel Bell, Seymer, Lipset, Haber i drugi. Pokušaj meta-teorijskog i

imanentno-kritičkog izrađivanja pojma ideologije zbiva se unutar znanosti, koja opet mora imati za pretpostavku određeni pojam istine.

Sama »fundamentalna« dimenzija ideologije, odnosno poimanje odnosa pojma istine i ideologije, iako i kao takva proizvodnja, kao što je proizvodnja svaka znanost, ne bi bila u interesu moći-politike da nema svoju »operativnu« dimenziju. Ova »operativna« dimenzija zamjećena je već od Napoleona I, koji kritičare svoje politike naziva »ideolozima«, a na mjesto tih »ideologa« dovodi konzervativne profesore, pristaše cezarizma.

Ivo Paić u predložnoj studiji stoga ne-slučajno kaže da je ta studija »najprije zamišljena kao studija odnosa rada i moći«, ali da mu se »vremenom pokazalo da rješenje takve zadaće preduvjetno traži metodičko utemeljenje stanovišta obuhvata i kritičkog prikaza onesposobljavanja svijesti u djelatnom okružju rada i moći rada.«

»Fundamentalna« i »operativna« dimenzija ideologije posebno se aktualizirala marksizmom, jer sam marksizam i u jednoj minimalnoj i redukcionoj definiciji značio je i znači posebni pojam istine i posebni pojam ideologije. Pošto se »operativna« dimenzija ideologije marksizma etablirala u socijalističkim društvima, nužno je promišljati »proizvodnju ideologije«, pa je autor, već samim izborom teme, a onda i sustavnim izvođenjem pojma ideologije, dao značajan prilog suvremenom marksističkom poimanju ideologije. Kao temeljni problem svoje studije autor je uspo-

¹ Usp. *The End of Ideology*, New York, 1969.

stavio osiguranje metodičkog stanovišta tvrdnji: »Onesposobljavanje svijesti je proizvodnja ideologije. Ideologija je onesposobljena svijest koja onesposobljuje drugu svijest. 'Praksa' ideologije je, dakle onesposobljavanje svijesti onesposobljenom svijesću. U 'praksi' ideologije ozbiljuje se navlastito ideološki karakter onesposobljene svijesti. Proizvodnja ideologije, ideologija i 'praksa' ideologije su djelujuća i djelatna **prepreka** samosvijesti čovjeka kao bića.« (str. 1).

Ako načas napustimo osiguranje metodičkog stanovišta ovakvim tvrdnjama, tvrdnja o ideologiji kao djelatnoj prepreci samosvijesti čovjeka kao bića, o ideologiji kao onesposobljenoj svijesti koja onesposobljuje drugu svijest, o »praksi« ideologije koja je onesposobljavanje svijesti onesposobljenom svijesću, dovoljno je provokativna da joj se prigovara, da joj se odgovara, da je se zagovara, ukratko da izazove razgovor o »prepreci samosvijesti čovjeka kao bića.« Sam poduhvat takvog promišljanja na tragu Marxa nadilazi dvodimenzionalnost ideologije kao »fundamentalne« i kao »operativne« kao puki pričin. »Fundamentalnost« onda mora biti izvedena iz epohalnosti Marxove misli, a ne sa stanovišta spoznajne teorije sociologije saznanja ili metateorije. »Fundamentalnost« se onda ne može tražiti u imanentnoj kritici pojma ideologije uopće ili pojma ideologije i marksističke teorije, kao što je to vjerojatno najsuvremenije izveo Peter Christian Ludz,² nego u uvidaju zbiljnosti zbilje, istinitosti istine u epohalnosti Marxove misli same. Ali takvo nadilaženje onesposobljene svijesti i onesposobljavanja svijesti protivurječi »operativnoj« strani ideologije i marksizmu shvaćenom kao ideologija iz historijske prakse. »Operativnu« stranu ideologije zastupaju etablirani marksizmi socijalističkih društava čak do ranga »znanstvene ideologije«. Ukoliko je ta strana »operativne« ideologije prepreka samosvijesti čovjeka kao bića, »praksa« ideologije, onesposobljavanje svijesti onesposobljenom svijesću, za istražiti je što u Marxa daje mogućnost različitih interpretacija, različitog razumijevanja pojma ideologije.

To je zadatak povijesnog mišljenja na čijem tragu autor promiš-

lja vlastito metodičko osiguranje. Zamašan, originalan, veliki poduhvat na tragu Marxova mišljenja u produktivnom nadilaženju apstraktnog podvaganja »fundamentalne« i »operativne« dimenzije ideologije.

Ivo Paić određuje na str. 57: »Uspostava sveze Marxovog epohalnog i transepohalnog horizonta, stvaranja spekulativnih pojmova s interepohalnim, stalna je zadaća povijesnog mišljenja: iskušavanja otpornosti stjecanja Marxova razvijanja kritičkog pitanja, njegovih spekulativnih pojmova koji nastoje održati na okupu teoriju, praksu i tehnopoezu, te same materije povijesti i njezine otpornosti mišljenju /djelovanju koji sve i svaki postali oblik zahvaća u 'struji kretanja' dakle po prolaznoj strani.«

Na tragu povijesnog mišljenja, talentom spekulativnog i kreativnog mislioca, vrsnog poznavaoca Marxa i iskusnog metodičara, Ivo Paić će se probijati do uspostavljanja sveze Marxova epohalnog i interepohalnog mišljenja da bi ukazao na ideosferu etatističkog socijalizma gdje je završeno onesposobljavanje svijesti onesposobljenom svijesću sa stanovišta »znanstvene ideologije«. »Znanstvena« ideologija ima svoju »operativnu« dimenziju, a zadržava i »fundamentalnu dimenziju, bezpretpostavnu, neupitnu objektivnost kontemplacije.

Neću se dalje zadržavati na Paićevom uspješnom naporu u proziranju odnosa epohalnog i interepohalnog u Marxa kao pretpostavci utemeljenja ideologije kao proizvodnje onesposobljavanja svijesti, o čemu po stvari samoj, mora biti odjeka i u širokoj javnosti, već ću se zadržati na nekoliko primjedbi autoru. Primjedbe se, uglavnom, odnose na neke Marxove interepohalne i nadidene stavove, koji u studiji nisu uočeni usprkos autorovoj metodi da ne rabi samo eksplicitne Marxove tekstove o ideologiji i da ih ne prati kronologijski već iz epohalno shvaćene zbilje.³

² Usp. P. Ch. Ludz, *Ideologiebegriff und marxistische Theorie*, Opladen, 1976.

³ O nekim Marxovim kontroverzama vidi *Marx heute - pro und contra*, Hamburg, 1983.

1. Već u preskribirajućim stavovima o biti i jezgrovnom poprištu onespobljavanja svijesti, ako i napustimo metaforički, da ne kažem problematični odnos između produktivne nesposobnosti i onespobljenosti svijesti, u odnosu Kafka–Staljin, uvodno izrečena prepreka samosvijesti čovjeka kao bića – izvodi se negiranjem mogućnosti interpretacije odnosa Hegel–Staljin, koja mogućnost kao takva zatvara pogled na istinski odnos spram Marxa. Onespobljena svijest individue u »izgradnji socijalizma« luta u tami (camera obscura) i traži od »rukovodeće jezgre« smisao i smjer svoje egzistencije. Time autor odriče svaku mogućnost odnosa Hegel–Staljin, što znači Hegel–Marx–Staljin, jer se time gubi ono što je već mišljenjem osvojeno.

Mišljenjem je osvojeno »beskonačno pravo subjektova da on u svojoj djelatnosti i radu sebe samoga nalazi zadovoljeno«. ⁴ Početno obilježavanje ideologije kao prepreke samosvijesti čovjeka kao bića dovedeno je ovdje u sklopu ideološkijsko–stalinističko–osporavna. mišljenjem osvojenog, »beskonačnog prava subjektova da on u svojoj djelatnosti i radu sebe samoga nalazi zadovoljenog.«

Autor je isticanjem beskonačnog prava subjektova označio ideologiju – stalinizam – kao prepreku samosvijesti čovjeka kao bića. To je izveo iz Hegelova filozofiranja, prema kojem nema zbilje bez »drugog« momenta, bez činjenja, ostvarivanja, čiji je »princip volja, djelatnost čovječja.« Budući da mu je stalo do nepojivosti stalinizma, sa već onespobljenom svijetšću subjektivnosti i Hegelovim i Marxovim osobenim isticanjem egzistencijalne situacije, dvojbenosti i neprilike čovjeka (str. 11), stanište nekritičkih usporedbi Staljina i Hegela odbija tvrdnjom: »... da činjenje i ostvarivanje u Hegela nisu pokrenuti niti krajnjom svrhom niti pojmom duha« (str. 10).

Opravdano odbijanje prekratke i ideološke, dakle već od onespobljene svijesti uspostavljene usporedbe Hegel–Staljin, na ovom mjestu nije utemeljeno u filozofiji povijesti, jer činjenje i ostvarivanje jesu pokrenuti svrhom svjetskog duha da nađe sebe, da dođe sam k sebi i da sebe gleda kao

zbilju, u čemu je Hegel nedvojben naročito u **Filozofiji povijesti**.

Iz Hegela izlazi da je krajnja svrha svjetskog duha da dođe sam k sebi i da sebe gleda kao zbilju u svojem beskonačnom posredovanju, da instrumentalizira ljudske strasti u konkretnoj sredini i sjedinjenju – **čudorednoj slobodi u državi**⁵.

Iako autor, nadalje, kaže da ovdje nije riječ o stvarnim razlikama između Marxa i Hegela (str. 11), povijesno mišljenje, koje hoće prodrijeti u proizvodnju ideologije »izgradnje socijalizma« – stalinizma, trebalo bi preduzeti promišljanje odnosa Hegel – Marx, Marx – Staljin da bi metodički sebi osiguralo promišljanje onespobljavanja svijesti, prakse ideologije. Nekritičke usporedbe Hegel – Staljin treba učiniti prozirnim. Onespobliavanje svijesti o svrsi povijesti – komunizmu, možda je jedan bastard kontemplativnog materijalizma i sekulariziranog Apsoluta u državi (stalinističkoj) koja nije mjesto čudoredne slobode između strasti i svjetskog duha, koji za svoju svrhu ima to da nađe sebe, da dođe sam k sebi i da gleda sebe kao zbilju, već koja je ideološkijska zbiljnost svrhe socijalizma.

Neoovorenje o stvarnim razlikama između Hegela i Marxa ovdje je nadomješteno naznačivanjem njihove bliskosti u isticanju egzistencijalne situacije, dvojbenosti i neprilike čovjeka (str. 11), dok teza o »izgradnji socijalizma« to ne sadrži.

Hegel i Marx, doduše iz različitih razloga, nemaju u svom opusu tako pojmljeni egzistencijalni problem, nego tek Kafka, koji će posthegelovski i postmarxovski osjetiti »produktivnu nesposobnost«, dvojbenost, zajedno sa cijelom filozofijom egzistencije.

⁴ G. W. F. Hegel, *Filozofija povijesti*, Zagreb, 1966., str. 28

⁵ Autor kaže na 16. str.: »Ono produktivno 'egzistencijske onespobljenosti' jest rečeno traženje korjena. Bit traženja kao egzistencijske odrednice (a ne nečega što pripada samo ovoj ili onoj egzistenciji) ne okončava u rezultatu. Nije istina traženje u rezultatu, nego je samo traženje istine egzistencijalna situacija. U tom smislu ono je produktivno jer se per definitionem opire konačnim rješenjima i svakovrsnim svođenjima pod njih.«

Autorovo kasnije promišljanje (str. 147–157) Hegelovog smještaja »državne ekonomije« u moment razuma interpretacijom Hegelove »Filozofije prava« ponire u bitno određenje Hegelovog poimanja države i razlikuje se od ovoga u preskribirajućim stavovima.

2. Autor čitavo jedno poglavlje – »Bit i granice Engelsova ponašanja 'formalne strane' izvođenja ideologijskih predstava« – posvećuje tome da pokaže kako Engels u spisu **Ludwig Feuerbach i kraj njemačke klasične filozofije** (1888.), u svojem »prisjećajućem sjećanju« pada ispod dosegnutih uvida iz **Njemačke ideologije** (1846.).

U spisu **Ludwig Feuerbach i kraj njemačke klasične filozofije** Engels je filozofiju smjestio u period divljaštva, osnovnim pitanjem svake filozofije proglasio odnos mišljenja i bitka, a ideologiju poistovjetio sa idealizmom. Ovakvom kontemplativnom prirodno-znanstvenom materijalizmu korespondentna je spoznajna teorija koja je utemeljena na »praksi«, naime, eksperimentu i industriji. »Filozofske mušice«, kao što je Kantova »stvar po sebi«, rješavaju se na slijedeći način: »Kemijske supstance koje se stvaraju u biljnom i životinjskom tijelu bile su takve 'stvari po sebi' dokle god organska kemija nije počela da ih proizvodi jednu za drugom. Tim je 'stvar po sebi' postala stvar za nas, kao npr. boja iz broća, alizirin, koji više ne dobivamo iz korijena broća na poljima, nego ga proizvodimo daleko jeftinije i jednostavnije iz katrana kamenog ugljena⁶«.

Ideologija = idealizam i »historijski ideolog« mišljeni su ovdje kao nešto izvan »prakse«, a sama praksa kao prirodno-znanstveni eksperiment. Pojam »revolucionarne prakse« zadobiven u **Tezama o Feuerbachu**, kritika materijalizma što »predmet«, stvarnost, osjetilnost uzima samo u obliku objekta ili u obliku kontemplacije, a ne kao »ljudsku osjetilnu djelatnost, praksu, ne subjektivno«, u ovom je »prisjećajućem sjećanju« izgubljen.

Mnogi autori u nas i u svijetu upozoravaju na ulogu Engelsa u pripremanju preobrazbe jedne epohalne revolucionarne misli u puku ideologiju. Za samu stvar onesposobljavanja svijesti, proizvodnje ideologije, autor je sustavno po-

kazao kako se u Engelsa pitanje o ideologiji preobrulo u pitanje teorije. Kao pitanje teorije ideologija postaje nepovijesni objekt »marksističkih verzija«, dakle, zadobiva svoju »fundamentalnu« i »operativnu« dimenziju. Ukratko prikazane ideje »znanstvene ideologije« – koje vlastito spoznajo-teorijsko stanovište preuzetno označuju istinitim, legitimirajući istinitost »interesom klase« – razvijaju mogućnosti »jednom izvedene preobrazbe praktičnog pitanja u pitanje teorije« (str. 101).

Iz ovoga Engelsova djela autor najjasnije sagledava »razlike i protuslovlja Engelsova i Marxova stanovišta«, posebno pad iz zadobivenog mišljenja o ideologiji u **Njemačkoj ideologiji i Tezama o Feuerbachu**. Marx i Engels izričito govore o zajedničкости svojega mišljenja: Engels u Predgovoru »**Anti-Dühring**«, 1885., a Marx u »Predgovoru« **Kritici političke ekonomije** iz 1859. Autor, s pravom, kaže: »Razumije se za nas djelo odlučuje što je zajedničko, različito, čak možda oprečno u njihovom shvaćanju, u njihovim shvaćanjima.« (str. 81).

Pokušat ću ipak ukazati što je među njima zajedničko u **Njemačkoj ideologiji**, a i kasnije, što traži daljnje promišljanje interepohalnosti Marxa samooga, što i u njegovu djelu omoučava Engelsovog »historijskoga ideologa« i njegovo najprije naivno-realističko shvaćanje, a onda i sveukupno preokretanje pitanja o ideologiji u pitanje teorije. Sa stanovišta povijesti onesposobljavanja svijesti u **Njemačkoj ideologiji** i Marx i Engels izveli su kritiku filozofije nakon Hegela koji pokazuje na svjetovno podrijetlo ideja i metodičko ukazivanje na proces zaboravljanja. Autor je analizu **Njemačke ideologije** da bi zadobio stanovište povijesti onesposobljavanja svijesti izveo na produktivno filozofijski, spekulativan način. Snaga njegova mišljenja ovdje je nadvisila »materijal«: eksplicitne iskaze o ideologiji Marxa i Engelsa. Originalni rezultat ovaq promišljanja sa stanovišta mišljenja / djelovanja, socijalizma / komunizma jest u uka-

⁶ F. Engels, **Ludwig Feuerbach i kraj njemačke klasične filozofije**, Zagreb, 1947., str. 21

zivanju kako su Marx i Engels ukazivajući na svjetovno podrijetlo ideja zapali u metodologijsku nepriliku. Tražeći »pozitivnu znanost«, materijalističko shvaćanje povijesti, naišli su na teškoće primjene te povijesne znanosti na historijski materijal. Ali i to je bilo nužno »Marxovo priređivanje predmeta za kritiku«.

Razdoblje 1845—1847. razdoblje je promišljanja: **Teza o Feurbachu, Njemačke ideologije i Bijede filozofije**. Kako je uz **Svetu porodicu** jedino **Bijeda filozofije** objavljena u tom razdoblju (juli 1847.), formulacije tog novog stanovišta mogle su se upoznati samo iz tog dijela i nešto kasnije iz **Manifesta**. Možemo reći da su u **Bijedi filozofije** dane i definitivne redakcije i formulacije njihovih shvaćanja.⁷ Ako se složimo da su u **Bijedi filozofije** dane i definitivne redakcije i formulacije njihovih shvaćanja, a njih je dao **sam Marx**, teškoće proizašle iz **Njemačke ideologije**, osim onih koje je autor istražio, ukazuju na **zajedničkost** stajališta Marxa i Engelsa, Engelsovog kasnije još pojednostavljenog »historijskog ideologa« i Marxove kritike filozofije. U **Bijedi filozofije** Marx proglašava filozofiju idealizma za **ideologiju** na temelju kritike njene metode koja ne vrši analizu već apstrakciju: »Kad ovakvim načinom doslovno apstrahujemo od svakog subjekta, od svih njegovih tobožnjih akcidencija, živih ili neživih, ljudi ili stvari, onda smo u pravu da kažemo da u krajnjoj apstrakciji kao supstanca preostaju još samo logičke kategorije.« Dakle, Marx ovdje sa pozicija kontemplativnog materijalizma filozofiju idealizma imenuje ideologijom.

Ako je ovo definitivna redakcija i formulacija njihovih shvaćanja može se nazrijeti **zajedničkost** Marxa i Engelsa. Ovaj, ekskurs u **Bijedu filozofije** nije uzet u svojoj samostalnosti bez kritičkog razmišljanja, što bi bilo uistinu loše filozofiranje i inferiorno metodi autora, već da podsjeti na »**zajedničkost**« Marxa i Engelsa kao i na to, da se ne može samo Engelsu pripisati pad od jednom stečenog mišljenja u **Njemačkoj ideologiji**. Ovih ekskursa »zajedničkosti« ima i u kasnijem razdoblju, primjerice 1973. u Marxovom Predgovoru II. izdanja **Kapitala**. Ovdje Marx priznaje da je u glavi o teoriji vrijednosti ov-

dje — ondje koketirao sa Hegelovim načinom izražavanja i to samo zato što su njegovi suvremenici, mediokriteti, postupali sa Hegelom kao Mendelssohn sa Spinozom — kao sa »lipsalim psom«.

Priznanje koje Marx na istom mjestu odaje Hegelu glasi: »Mistifikacija koju dijalektika trpi u Hegelovim rukama ni najmanje ne pobija činjenicu da je on prvi o-bimno i svesno izneo opšte oblike njenog kretanja. Kod njega dijalektika dubi na glavi. Moramo je okrenuti tumbe da bismo u mističnom omotu otkrili racionalu jezgru.«⁸ Ako malo promislimo što znači dijalektiku okrenuti »tumble«, da bi otkrili njezinu »racionalnu jezgru«, da bismo znali što je Marxova dijalektika, najupitnije je obratiti se Marxu samom. »Po svojoj osnovi, moj dialektički metod ne samo da se razlikuje od Hegelovog, nego mu je i direktno suprotan. Za Hegela je proces mišljenja, koji on pod imenom ideje pretvara čak u samostalan subjekt, demijutaj stvarnosti koja sačinjava samo njegovu spoljašnju pojavu. Kod mene, obrnuto, misao nije ništa drugo nego **materijalno preneseno u čovekovu glavu i u njoj prerađeno**.«⁹

Obrtanje dijalektike »tumble« da bi se dobilo »racionalno jezgro« a to je **materijalno** preneseno u čovekovu glavu i u njoj prerađeno, u blizini je Engelsovog razumijevanja pitanja filozofije kao pitanja mišljenja i bitka. Dakle, i Marx pada ispod vlastitog zadobivenog mišljenja, niti ne nagovještavajući, da bi to »materijalno« trebalo biti »revolucionarna praksa.«

Zato se moramo složiti s Vranickim kada kaže, da su u **Njemačkoj ideologiji**: Marx i Engels u ovim mislima dublje i adekvatnije izrazili svoju osnovnu koncepciju na problem mišljenja i bivstva nego što je to bio slučaj kod **objice** u kasnijim djelima.«¹⁰

7 P. Vranicki, **Historija marksizma I**, Zagreb, 1974., str. 111

8 K. Marx, **Kapital I**, Beograd, 1979., str. 25

9 Ibid., str. 25 (istaknula B. D.)

10 P. Vranicki, op. cit., str. 103 (istaknula B. D.)

Obzirom da je Engels **Teze o Feuerbachu** objavio tek 1888. kao dodatak **Ludwigu Feurbachu i kraju njemačke klasične filozofije** i izjavio da su to: »Zabilješke za kasniju razradu, napisane na brzinu, nikako ne namijenjene štampi kao prvi dokument koji sadrži genijalnu klicu novog pogleda na svijet«, njegovo »prisjećajuće sjećanje« nakon 43 godine išlo je samo u jednom smjeru – smjeru pretvorbe pitanja o ideologiji u pitanje o teoriji ideologije. Sa stanovišta povijesti onesposobljavanja svijesti, autora – koji je poduzeo tako ogroman napor da izvede da se u »ideologiji sam proces života sebi prikazuje«, da pokaže da »ideologija ne može biti ništa drugo nego način u sebi razdrtog života i samoprikazivanja takvog života jednoj svijesti koja je njime onesposobljena« (str. 102) – nije na odmet podsjetiti na stavovitu **zajedničnost** Marxa i Engelsa.

3. Najjače metodičko utemeljenje svojem stavu o proizvodnji ideologije kao prepriči samosvijesti čovjeka kao bića, kao i kritici ideosfere, autor je dao u analizi ideologije kao posljedice **podjele rada**.

»Iz Marxovih označavanja ideološkijskog karaktera određene svijesti upravo metodički slijedi: »ideologija sebe ne zna kao **posljedicu** podjele rada. **Znajući to, druga** svijest nastoji odrediti **mjesto** ideologije.« (str. 66).

Sustavno je izvedeno gubljenje Marxovog spekulativnog logosa i epohalne misli revolucije cjelokupne zbilje, ako se ostaje na relacijama uzrok – posljedica, podjela rada – ideologija. Ukazuje se na nedostatnost promišljanja same biti rada. Između ostalog kritika odnosa podjela rada – ideologija kao uzrok – posljedica izvedena je u filozofijskom smislu kritike zdravo-razumnog shvaćanja, kako ju je mislio Hegel u **Enciklopediji filozofijskih znanosti**. Iz te je izvedbe jasno: »Dok mislimo **iz biti** uzroka, podjeljen rad ima sebe u ideologiji kao (svoju) **postavljenost**. Postavljenošću u ideologiji, podjeljeni rad **ne nestaje**. Tu je on tek zbiljski i doista djelatna uzrok: 'refleksija uzroka u sama sebe', refleksija u kojoj i kojom **sam sebe** čini postavljenošću – ideologijom.« (str. 68). Bez ove kritike uzroka –

posljedice nepojmljivo je kako »druga« svijest (marksistička) nastoji odrediti mjesto ideologije. Kritika već onesposobljene svijesti izvodi se iz nepoimanja cjeline procesa onesposobljavanja svijesti. Stoga autor nužno zaključuje: »Označavanje njihove ideološkijske naravi, ostaje, dakako, problematično sve dok se **materijalni proces i njegovo istjecanje neupitno misle kao područje u kome ideologije nema**. (istaknula B. D.). Zapuštanjem implikacija bitne kritike ideologije – gubi se i **samokritička** pozicija marksizma, iznad svega svijest o uvjetima vlastite ideološkičnosti/neideološkičnosti.«

Naznačivanjem nedostatnosti poimanja ideologije kauzalnim odnosom podjela rada – ideologija, kao zatvorenošću u onesposobljenu svijest sve dok se materijalni proces misli bezupitno kao mjesto gdje ideologije nema, kod autora ipak izostaje promišljanje odnosa **podjela rada – privatno vlasništvo**.

Promišljanjem odnosa privatno vlasništvo – podjela rada može, doduše indirektno, ukazati upravo: a. na nemogućnost da se materijalni proces misli kao mjesto gdje ideologije nema i b. da se promisi »ideološkijski rez« u proizvodnji ideologije takvog marksizma, kojemu je socijalizam nešto iza revolucije.

Na istom mjestu (**Njemačka ideologija**) gdje se govori o podjeli rada koja to tek stvarno postaje kada nastupi podjela materijalnog i duhovnog rada, stupanje u protivurječnost proizvodne snage, društvenog stanja i svijesti na neki se način zaključuje: »Ostalom podjela rada i privatno vlasništvo identični su izrazi – u jednom se odnosu na djelatnost iskazuje ono isto, što i u onom drugom s obzirom na proizvod te djelatnosti«.11

Ako pojašavanje toga potražimo u »Ekonomsko-filozofskim rukopisima«, u »Otuđenom radu« naći ćemo da se tu govori o subjektivnoj suštini privatnog vlasništva – radu, o tome... »kako bi se radnik mogao tuđe suprostaviti proizvodu svoje djelatnosti, ako se u aktu same proizvodnje sam nije otuđio:

11
K. Marx – F. Engels, **Rani radovi**, Zagreb, 1953., str. 299

proizvod je samo resume djelatnosti, proizvodnje. Ako je, dakle proizvod rada otuđenje, onda sama proizvodnja mora biti djelatno otuđenje, otuđenje djelatnosti, djelatnost otuđenja. U otuđenju predmeta rada rezimira se samo otuđenje, otuđenje u samoj djelatnosti rada.¹²

»Ideološkim rezom« marksizma ustrojstva etatističkog socijalizma, socijalizam se nužno zbiva iza revolucije, a ideosfera potiskuje pitanje revolucije pitanjem o izgradnji socijalizma. Socijalizam se ne poima kao samosvijest čovjeka socijalista, za kojega »cjelokupna **takozvana svjetska historija** nije ništa drugo do proizvodnja čovjeka pomoću ljudskog rada, ništa drugo do nastajanje prirode za čovjeka, on ima očigledan neoboriv dokaz o svom **rođenju** pomoću samog sebe, o svom **procesu nastajanja**. Time što su **bitnost** čovjeka i prirode time, što su čovjek za čovjeka kao postojanje prirode, a priroda za čovjeka kao postojanje čovjeka, postali praktični, čulni, očigledni, postalo je praktički nemoguće pitanje o **tuđem** biću, o biću nad prirodom i čovjekom — pitanje, koje uključuje priznanje nebitnosti prirode i čovjeka. **Ateizam** kao poricanje te nebitnosti, nema više smisla, jer je ateizam **negacija boga** i postavlja tom negacijom **postojanje čovjeka**: ali socijalizam kao socijalizam ne treba više takvog posrednika, on počinje od **teoretski i praktički čulne čovjekove i prirodne svijesti kao bića**. On je pozitivna čovjekova **samosvijest**, koja nije više posredovana ukidanjem religije, kao što je **stvarni život** pozitivna čovjekova stvarnost, koja nije više posredovana ukidanjem privatnog vlasništva, **komunizmom**. Komunizam je pozicija kao negacija negacije, stoga **stvaran**, za slijedeći historijski razvitak nuždan momenat čovjekove emancipacije i povratak samome sebi. **Komunizam** je nuždan oblik i **energičan** princip najbliže budućnosti, ali komunizam nije kao takav cilj ljudskog razvitka, oblik ljudskog društva.¹³ Međutim, socijalizam i ne može biti pozitivna čovjekova samosvijest, koja nije više posredovana ukidanjem religije, niti čovjekov **stvarni život** koji više nije posredovan komunizmom, jer on upravo jest još to pučko posredovanje — kao pozicija negacije negacije. Ideosfera postaje

kompaktna i mnogostruko intervenira u proizvodnju cjelokupnog života, proizvodi ideologiju kao nemogućnost samosvijesti čovjeka kao bića, jer upravo skriva odnos podjele rada — privatno vlasništvo kao stalni izvor proizvodnje ideologije u netaknutoj kapitalskoj epohalnoj proizvodnoj snazi.

Proizvodnja ideologije proizvodi borbenu ateizam i ozbiljuje »znanstvenu ideologiju.«

»Znanstvena ideologija« u svojoj »operativnoj« dimenziji prikazuje ukidanje privatnog vlasništva kao pretpostavku emancipacije čovjeka, upravo njegove mogućnosti da postane samosvijesno biće. Ideološki materijalnu proizvodnju, epohalnu proizvodnu snagu kapitala, proglašava neutralnom. Sama »znanstvena ideologija« ispostavlja i svoju »fundamentalnu« dimenziju: teoriju ideologije sa stanovišta jednog, na jedan način interpretiranog marksizma. On skriva u svojoj teorifikaciji istinu komunizma kao »sirovog komunizma« (»der rohe Kommunismus«)

»**Komunizam** napokon **pozitivan** izraz ukinutog vlasništva, prije svega **opće** privatno vlasništvo. Time što taj odnos shvaća u njegovoj **općenitosti**, on je u svom prvom obliku samo **uopćenje** i **dovršenje** tog vlasništva, kao takvo ono se pokazuje u dvostrukom obliku: jednom je vlast **predmetnog** vlasništva tako velika njemu nasuprot, da hoće uništiti **sve** što nije sposobno da od svih bude posjedovano kao **privatno vlasništvo**; on hoće na nasilan način da apstrahira od talenta itd. Neposredan fizički **posjed** njemu je **jedini** cilj života i postojanja; posao **radnika** se ne ukida, nego proširuje na sve ljude; odnos privatnog vlasništva ostaje odnos zajednice prema predmetnom svijetu; ... Taj komunizam — time, što svagdje negira čovjekovu **ličnost** (Prepreka samosvijesti čovjeka kao bića! opaska B. D.) upravo je samo konzekventan izraz privatnog vlasništva, koje je sama ta negacija. Opća **zavist**, koja se konstituira kao sila, samo je skriveni oblik, u kom se lakomost uspostavlja i zadovoljava samo na **drugi** način. Misao svakog privatnog vlasništva kao

¹²
Ibid., str. 200

¹³
Ibid., str. 237

takvog upravljen je **barem** protiv **bo-
gatijeg** privatnog vlasništva, kao za-
vist i težnja za niveliranjem, tako da
one sačinjavaju takoreći, suštinu kon-
kurencije. Primitivni komunist samo je
dovršenje te zavisti i te nivelacije s
obzirom na **predočeni minimum**. On
ima **određenu, ograničenu** mjeru. Ka-
ko to ukidanje privatnog vlasništva
ima malo veze sa stvarnim prisvaja-
njem, dokazuje upravo apstraktna ne-
gacija čitavog svijeta obrazovanja i ci-
vilizacije, povratak **neprirodnoj** jedno-
stavnosti čovjeka **siromašna** i bez po-
treba, koji nije prevladao privatno vla-
sništvo, nego do njega još nije do-
spio.¹⁴

Ideosfera komunizma proizvodi ide-
ologiju, onesposobljava onesposob-
ljenu svijest, razvija ideju napret-
ka i volju za moć. Ideologija se
raspada na svoju »fundamentalnu«
i »operativnu« stranu. Pošto »ope-
rativna« strana daje moć, ideolo-
gija se bori za ideologijom, moć
sa moći do samouništenja.

Pothvat Ivo Paića da metodički o-
sigura tvrdnju da je ideologija,
proizvodnja ideologije onesposob-
ljavanje svijesti onesposobljenom
sviješću, posebno iz promišljanja
ideologije u Marxovu epohalnom i
interepohalnom shvaćanju, znan-
stveno i humanistički je uspio.

Blaženka Despot

Produktionskraft der Ideologie

In der Abhandlung erörtert die Ver-
fasserin einige Grundthesen des
Buches **Produktion der Ideologie**
von Ivo Paić. Von der Problematik
der vorwiegend hermeneutischen
Methode des Buches ausgehend,
wird dabei insbesondere die Fest-
stellung, die Ideologie sei ein un-
fähiggemachtes Bewusstsein, bes-
prochen. In diesem Buch analysiert
Nämlich der Autor Marx in seinen
Schriften bis 1844 und kommt zu
der Schlussfolgerung dass die Ide-
ologie nicht nur ein erkenntnisthe-
oretisches Problem sei, sondern ein

Konstituens der kapitalistischen
Produktion des Lebens überhaupt,
und dadurch habe die Ideologie
einen produktiven Charakter gew-
onnen. Die Produktion der Ideolo-
gie sei das Unfähigmachen des
Bewusstseins durch das unfähigge-
machte Bewusstsein. Der Autor ze-
igt die stalinistische Vermittlung in
der Produktion der Ideologije im
Real-Sozialismus. Zum Schluss äus-
sert die Verfasserin einige grün-
dlich ausgelegte Bemerkungen zu
diesem Standpunkt.